

Семенюк О. Б.,

аспірант,

старший викладач кафедри романо-германських мов
Національної академії Служби безпеки України

ТИПОЛОГІЯ ПИСЬМЕННОЦЬКОГО ЕПІСТОЛЯРІЮ: НАУКОВА РЕЦЕПЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ СТРАТЕГІЙ

Анотація. У статті здійснено рецепцію різних наукових підходів до визначення типології письменницьких листів, проведено аналіз найпоширеніших авторських стратегій жанрових модифікацій листів, що існують нині у вітчизняній та зарубіжній епістолографії. Ураховуючи той факт, що письменницький епістолярій є особливою поліжанровою структурою зі специфічним стильовим забарвленням та адресатно-рецептивним спрямуванням, авторка статті пропонує нову теоретичну модель, якою можуть керуватися літературознавці під час структурування і систематизації письменницьких епістол. Запропонована в статті теоретична стратегія типологізації письменницького епістолярію може бути предметом для дискусій та подальших розвідок у літературознавчих студіях.

Ключові слова: типологія, рецепція, теоретична стратегія, адресатно-рецептивний зв'язок, жанрові модифікації, письменницький епістолярій.

Постановка проблеми. Дослідження такого явища в художній літературі, як епістолярій письменника, завжди викликало жваве обговорення або полеміку у вітчизняних та зарубіжних наукових студіях. Попри посилену увагу літературознавців до епістолярної спадщини митців, досі ще існують розбіжності в поглядах науковців щодо жанрової специфіки, стильового забарвлення та естетичної складової частини письменницького епістолярію. Окремі дослідники намагаються осягнути функції і жанрово-стильові особливості, появу нових піджанрів (модифікацій) у межах епістолярного жанру, метажанрову природу письменницьких листів.

Однак сучасне літературознавство досі ще не має у своєму арсеналі спеціальних праць, присвячених науковій рецепції теоретичних стратегій типології письменницького епістолярію.

Отже, **актуальність** статті зумовлена об'єктивною потребою в ретельному осмисленні сучасного стану і перспектив дослідження типології письменницького епістолярію, а також відсутністю публікацій на цю тему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українську історико-літературознавчу думку стосовно епістолярної спадщини представляють дослідження В. Кузьменка, Л. Вашків, В. Гладкого, В. Дудка, В. Святовця, Г. Мазохи. Зокрема, Л. Вашків комплексно осмислює письменницький епістолярій на зламі XIX-XX століть та на основі аналізу листів Л. Українки, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, І. Франка обґрунтовує жанри епістолярної літературної критики: «лист-рецензія, лист-огляд, поодинокі літературно-критичні оцінки <...> лист-самооцінка» [1, с. 86]. В. Святовец обстоює тезу про «порівняльно-типологічний аналіз художніх творів та приватної кореспонденції письменників» [2]. Ж. Ляхова ґрунтовно обстоює концепцію порівняльно-типологічного принципу класифікації приватних кореспонденцій і на матеріалі епістолярних діалогів Т. Шевченка подає типологію його листів [3].

Доречним було проведення детального аналізу приватних кореспонденцій і їх вивчення в контексті світової епістолярної культури. Ю. Шерех у своїй розвідці доводить необхідність вивчення специфіки епістолярію як літературного жанру [4].

Упорядкування вимагають обґрунтовані типології листів письменників та визначних історичних персоналій, які становлять неабияку культурну та естетичну цінність, а також можуть бути предметом дослідження для вчених, оскільки малодослідженими є зрушення в жанровій природі листа, хоча його функціональні особливості неодноразово висвітлювались у літературознавчих розвідках українських та зарубіжних епістолографів.

Мета дослідження полягає в проведенні наукової рецепції різних теоретичних стратегій щодо визначення типології письменницьких листів, що існують у вітчизняній та зарубіжній епістолографічній практиці. Ураховуючи думку про те, що письменницький епістолярій є особливою поліжанровою структурою, постає **завдання:** встановити найпоширеніші та специфічні жанрові видозміни письменницьких листів залежно від їх функціональних стильових ознак, які можуть бути рушійними факторами під час класифікації, і визначити принципи, якими керується дослідник у процесі структурування і поділу епістол.

Виклад основного матеріалу. В епістолографії завжди існували різні підходи до типології кореспонденцій. Серед дослідників епістолярію ще досі продовжується полеміка щодо жанрових різновидів листа. Польський епістолограф С. Скварчинська розмежовує в поглядах науковців на теорію листування два підходи: представники першого вважають письменницьку кореспонденцію в жанровому аспекті самодостатнім явищем; прихильники другого, традиційного, визнають лише апроксимативну сутність листа, тобто свідомо беруть до уваги лише його практичну сторону. Якраз у межах другого підходу дослідниця виокремила чотири апроксимативні теорії листа: теорію листа-мови (промови); теорію листа-напівдіалогу; теорію листа-розмови; теорію листа-визнання [5, с. 21].

Епістолографічні здобутки античних мислителів, зокрема Цицерона й Сенеки, лягли в основу типології листа вчених-риторів Києво-Могилянської академії, зокрема Ф. Прокоповича (трактат «Про риторичне мистецтво») і М. Довгалевського («Про листи»). Згаданий трактат М. Довгалевського мистив розділи «Про роди листів» і «Про лист інкомовний і про його види». В основу типології листа, розробленої вченими Києво-Могилянської академії, лягла концепція адресата епістоли й предметно-тематичний принцип: «Завдання листа, як про це навчає Цицерон («До близьких», кн. II, лист 4-й), – в тому, щоб повідомити відсутніх про те, що важливо їм знати про вас чи про них самих» [6]. Класифікуючи систему жанрів на «високі», «середні» й «низькі» відповідно до сфер життя, станового по-

ділу суспільства, автори нормативних поетик і риторик радили добирати відповідну лексику, фразеологію, тропи, фігури, навчали поєднувати синтагми мови для досягнення мети, адресуючи людям, які перебувають на різних рівнях соціальної ієрархії, культурного розвитку. Ці рекомендації до написання листів були актуальними в українській епістолярній культурі до початку XIX ст. Ф. Прокопович поділяє листи на такі групи: 1) дорадчі; 2) заохочувальні та стримувальні; 3) втішливі; 4) прохальні; 5) листи-доручення; 6) листи судового роду: а) звинувачувальні, б) виправдувальні або захисні, г) скарга з погрозою, д) позов зі звинуваченням; 7) листи показового типу: а) листи-повідомлення, б) сповіщальні, в) жартівливі, г) листи Св. Григорія Богослова до Амфілоха, г) поздоровні, д) листи-подяки [6, с. 354].

Як бачимо, в основі типології письменницьких листів Ф. Прокоповича лежить класичний принцип структурування листів, поширений в античні часи. Головною перевагою цієї класифікаційної формули було дотримання однієї класифікаційної ознаки. Однак Ф. Прокопович класифікував лист із погляду риторики, включаючи у свою систему листування і судові листи, натомість не виокремлював письменницьких кореспонденцій, у тому числі художніх.

Класифікації листів, які найбільше асимілювались у літературних студіях Європи та США, належать добі Ренесансу, коли найбільшого розквіту зазнали науки та мистецтво, а також комерція й торгівля. Із розвитком індустрії та нових тенденцій у літературі й мистецтві виникає потреба в культурному та діловому спілкуванні між співрозмовниками, тому поява нових модифікацій листа була продиктована історичними факторами. Запропонована Джоном Хіллом у посібнику «Young Secretary's Guide» («Інструкція для юного секретаря») (John Hill, 1697) класифікація листів відповідно до поділу за функціонально-тематичним принципом та за призначенням включає вісімнадцять найпоширеніших, на думку автора, категорій листа: діловий лист; лист-порада; рекомендація; лист-розпорядження, наказового характеру; лист-вимога; лист-утіха, розрада; лист-благання; лист-рішення; лист-скарга; лист-осуд та дорікання; лист-вибачення; лист-вітання з певної нагоди; лист-опротестування; лист-подяка; лист з повідомленням про візит; лист-пропонування допомоги; жартівливий лист; змішані листи та листи-відповіді. [7, с. 30].

Проте дослідник ототожнює ділове та родинне листування, як от, наприклад, ділові листи-поради (рекомендації), листи-скарги та вибачення набувають характерної однорідності. Це пояснює той факт, що відмінності між «комерційним» (commercial), приватним (personal) та листом про життя родини (family letter) були «артефактом пізнішого принципу структурування, аніж принципу демаркації категорій листів XVIII століття» [7, с. 36]. Дивним може видатися «Лист поблажливого батька до сина».

Основні категорії листів, які згадуються в пізніших збірниках інструкцій з написання листів: новорічні листівки; вітальні листи; листи-вияв співчуття або прихильності між дописувачами, листи-прохання (запити); листи-подяки; лист-порада; дружні та товариські послання; листи інтимні (між близькими людьми) та розважального характеру; особисті листи-обмін новинами [8]. Пізніше в збірнику дослідника С. Донеску «Epistolariu...» (1840) автор наводить приклади таких видів листів: лист-мораль та серйозний лист; лист-спростування; лист-внесення поправок. Але дослідник виключає любовні (інтимні) листи, оскільки вони могли осоромити тодішні інструкції (посібники) з написання листів. Інший відомий науковець,

V. Urzescu у своєму посібнику («Epistolariu...», 1840, XV) виділяє такі видові категорії листів: листи-запрошення та записки; листи побутового характеру (на зразок: «як справи?»), не відкидаючи інтимного листування та листів-пропозицій шлюбу [8]. Ця типологія листів існувала аж до другої половини XIX століття. Призначені для потреб повсякденного спілкування згадані категорії листів являють собою прості моделі приватної кореспонденції.

У сучасному європейському літературознавстві користується популярністю збірник з епістолографії Томаса Меллона «Назавжди ваш. Люди та їхні листи» (2009) (Thomas Mallon «Yours ever: People and their Letters»). Цікавими є, на перший погляд, модифікації деяких побутових листів, а саме: різдвяні листівки (Christmas cards), поліадресатні листи, тобто типові листи, які надсилаються одразу кільком адресатам (chain letter), листи, в яких виражається вдячність за гостинність (bread-and-butter letter), любовні записки (mash note), листи-прохання (begging letter), листи-нагадування (dunning letter), листи-рекомендації та інструкції (letter of recommendation and instruction), любовні та військові послання (Valentines and war-zone dispatches), ненадіслані листи (unsent letter); листи-замітки про подорож (reports of travel), прохання ув'язненого (pleas from prison), листи-звинувачення та скарги (j'accusing jeremiads), поради для безнадійно закоханих (advice for the lovelorn), листи-послання мертвим (letters to the dead) та листи померлих, передсмертні записки (letters from the dead) [9, с. 9]. Як бачимо, автор не дотримується єдиного принципу під час класифікації листів, він змішує два принципи: тематичний (вітальні листівки, листи рекомендації) та за концепцією адресата (поліадресатні листи, послання мертвим).

У сучасних літературознавчих студіях побуває тематичний аспект епістолярію, описаний К. Ленець (1983). Залежно від призначення й характеру взаємин між дописувачами дослідниця розмежувала листи на чотири групи: родинно-побутові, інтимно-товариські, приватно-ділові, офіційно-ділові [10].

Вивчаючи природу та специфіку епістолярної літературної критики, Л. Вашків (1995) пропонує також урахувати особистість учасників листування і класифікувати їх епістолярій за характером стосунків між дописувачами: «родинно-побутові, приватно-ділові, офіційно-ділові, дружні, інтимно-товариські листи» [1, с. 16].

Г. Мазоха залучає до принципів систематизації письменницьких листів таке літературознавче поняття, як «чистота» жанрової структури, та окреслює основні підходи до вивчення листа: за адресатно-рецептивною спрямованістю; за «чистотою» жанрової структури; проблемно-тематичним спрямуванням; за «стильовим принципом». Це, на думку дослідниці, дасть змогу поєднати аналіз особливостей епістоли з урахуванням факторів, а відтак адекватно класифікувати жанрові модифікації за цілим комплексом найістотніших рис кореспонденції як серединної ланки духовно-культурної комунікації [11, с. 227]. У масиві епістолярію письменників-в'язнів Г. Мазоха класифікує листи за функціональною спрямованістю, особливостями поетики, подає їхні дефініції (лист-есе, лист-щоденник, лист-рецензія, лист-дискусія, лист-сповідь). Письменницькі послання визначеного періоду розглядаються як «різновид приватної неофіційної кореспонденції і визначаються як особистісно орієнтований засіб комунікації на відстані» [11, с. 16].

Нову концепцію документальної прози як епістолярного жанру запропонувала Л. Гінзбург. У її класифікації документальної літератури лист належить до власне документальних

жанрів разом із щоденником, записною книгою і нотатками, тоді як мемуари, біографію, автобіографію, літературний портрет, документальну повість і документальний роман літературознавець відносить до художньо-документальних жанрів [12].

Значний внесок у дослідження проблеми теорії відкритого листування було зроблено науковцями В. Кузьменком, Г. Мазохою, А. Зіновською. Досліджуючи специфіку листування митців слова в Україні та за її межами (української діаспори) у 20-50 роках ХХ ст., В. Кузьменко доводить думку про те, що попри розлогість стилістичного та тематичного розмаїття письменницького епістолярію митців періоду ХХ ст., епістолярій українських письменників – це «зразок вимогливої, принципової та об'єктивної літературно-критичної творчості» [13, с. 126]. Дослідник виділяє критичні вкраплення різних жанрів, таких як: огляди нової літератури (О. Довженко), «критичний фейлетон» («Табірний» лист Остапа Вишні до дружини В. Маслюченко від 22-24 липня 1937 р.), «автокоментарі» (Лист М. Хвильового до М. Зерова, 1923, Лист М. Вороного до О. Білецького від 9 квітня 1928 р.); «лист-самокритика» (Листи П. Тичини, М. Рильського); «лист-рецензія» (Л. Первомайсько до Л. Вишеславського від 26 вересня 1946 р.) тощо [13].

У дисертаційній студії «Український письменницький епістолярій: типологія відкритого листування» А. Зіновська на матеріалі листування В. Винниченка, М. Хвильового, М. Рильського, О. Довженка, Б. Антоненка-Давидовича, І. Багряного та інших митців подає типологію відкритих письменницьких листів («одверті листи»), листи без адреси, епістолярні цикли, колективні листи, листи-звернення, радіолисти і т. п.). Погоджуємося з думкою дослідниці, що відкрите листування митців – «повновартісне мистецьке явище в українському літературному процесі першої половини ХХ ст.» [14, с. 23].

Ще один підхід до поділу різноманітного епістолярного масиву у творчості письменників-шістдесятників розкриває у своїй праці (2014) О. Рарицький. Визначаючи епістолярій письменників 1960-х рр. як «повноцінний генологічний різновид художньо-документального метажанру» [15, с. 142], дослідник класифікує листи письменників означеного періоду за хронологічним принципом: «епістоли раннього шістдесятництва (доби дохрущовської відлиги)»; листи «доби короткого хрущовського потепління та нестановлених суспільних демократичних процесів»; «епістоли періоду згорання демократичних процесів та утвердження диктатури в суспільстві»; «епістоли шістдесятників новітнього часу» [15]. Запроваджуючи нову термінологію щодо табірних листів («епістолярний семінарий» та ін.), дослідник виокремлює з епістолярного масиву так звані «варіації на епістолярну тему», або «листи самому собі» [16] (М. Коцюбинська), що є модифікацією-поєднанням епістолярію, спогадів та щоденника, враховуючи при цьому генологічні ознаки епістол згаданої доби. Отже, спираючись на історичний, генологічний та типологічний методи в дослідженні, автор у своїй праці виводить модель, що поєднує «міжжанрові та міжродові сегменти» і становить цілісну мистецьку змісто-форму. Проте такий підхід до типології письменницького листування залишає поза увагою жанрову специфіку епістоли та індивідуальну стильову парадигму адресанта, позаяк основний акцент зосереджується лише на хронологічному та тематичному принципах класифікації письменницького епістолярію.

Доцільно було б узяти до уваги класифікацію письменницьких листів, запропоновану Л. Морозовою (2006). У своїй дисертаційній праці авторка визначила жанрові модифікації письменницького листа.

Класифікація письменницьких епістоляріїв за концепцією адресата:

1) приватні листи:

– листи до членів родини (відсутня соціальна дистанція між автором і адресатом, але наявна акцентуація на побутових моментах, спільне мовне середовище, факультативною ознакою є спільна професійна компетенція);

– листи до друга (відсутня соціальна дистанція між дописувачами, припустимою є обмеженість професійної компетенції, факультативною – наявність спільного мовного середовища, предметно-тематична змістовність листів практично необмежена);

2) офіційні листи: (листи до тих, із ким автор має спільну сферу професійної діяльності). Залежно від типу відносин дописувачів дослідниці поділяє їх на:

– офіційно-ділові листи, адресат яких має інший, ніж автор, соціальний статус;

– фамільярно-ділові листи, адресат як особисто знайомий з автором листа, так і має з ним спільні професійні інтереси [17].

Науковець виділяє окрему групу письменницьких листів із тематичною домінантою «актуальні події суспільно-політичного життя», акцентуючи увагу на віддзеркаленні в них етапів формування та еволюції їхніх авторів.

Однак такий тематично-змістовний принцип поділу листів занадто фактографічний і віддалений від естетичної складової частини епістолярного твору, адже лист письменника – це водночас і документ, і літературний твір, тож буде доцільно поєднувати ці підходи до визначення типології та структурування листування письменника: джерелознавчий (запропонований І. Старовойтенко) [18] та літературознавчий (запропонований Л. Морозовою). А. Ільків пропонує класифікувати лист за трьома ознаками: за концепцією адресата (офіційно-діловий, родинний та інтимно-дружній); за проблемно-тематичною змістовністю (моно- та політематичні); за авторсько-суб'єктивною модальністю (дидактичні, суб'єктивно-оцінювальні). Доповнюючи класифікацію Л. Морозової, дослідниці запропонувала під час класифікації враховувати «критерій суміжності з іншими видами літератури» [19, с. 132], тим самим виокремлюючи публіцистичний лист.

Висновки. Листування письменників – неоднорідне художнє явище, яке містить чимало піджанрових розгалужень, вартісних для дослідження, тому обмежуватися лише одним принципом під час визначення типологічної ієрархії епістолярного жанрового комплексу письменника недоцільно. Отже, враховуючи різні наукові погляди на класифікацію листів письменників, пропонуємо керуватися літературознавчими принципами та комплексним підходом до визначення типології всієї епістолярної спадщини митця, а не лише окремих циклів його кореспонденцій. Саме тому серед ключових факторів під час обґрунтування нових теоретичних стратегій письменницьких листів необхідно брати до уваги:

– детальне вивчення композиції авторських листів, цілісність змісто-форми;

– авторську манеру і стиль зображення подій крізь призму сприйняття їх автором, пережиття емоцій та вражень від цих подій;

– функціональні міжжанрові та стильові домінанти, інколи це – зрощення кількох жанрів, які важко виокремити;

– адресатно-рецептивний зв'язок між дописувачами, суб'єктивну спрямованість тощо.

Література:

1. Вашків Л.П. Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі: монографія. Тернопіль: Поліграфіст, 1998. 135 с.
2. Святовец В.Ф. Епістолярна спадщина Лесі Українки: листи в контексті художньої творчості. Київ: Вища школа, 1981. 183 с.
3. Ляхова Ж.Т. За рядками листів Тараса Шевченка. Київ: Дніпро, 1984. 134 с.
4. Шерех Юрій. Третя сторожа: Література, мистецтво, ідеологія. Київ: Дніпро, 1993. 347 с.
5. Skwarczynska S. Teoria listu. Lwow, 1973. 373 с.
6. Прокопович Ф. Про риторичне мистецтво. Філософські твори: в 3 т. Київ: Наукова думка, 1979. Т.1. С. 354–366.
7. Hill John. Young Secretary's Guide. Eighth Edition. London, 1697. 73 p.
8. Milica Ioan, Morcov Gabriela-Iuliana. Romanian letter-writing: a cultural-rhetorical perspective (I). / *Diacronia* № 3, February 12, 2016, A39 P. 1–12.
9. Mallon Thomas. Yours Ever: people and their letters. New York: Pantheon Books, 2009. 313 p.
10. Ленець К.В. «Друже мій єдиний» (Початкова формула-звертання у листах Т.Шевченка). Урок української. 2003. № 8-9. С. 31–33.
11. Мазоха Г.С. Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2007. 36 с.
12. Гинзбург О.Я. О документальной литературе и принципах построения характера. Вопросы литературы. 1970. № 7. С. 62–91.
13. Кузьменко В.І. У всесвіті слова: літературно-критичні студії. Київ: Друге дихання, 2018. 684 с.
14. Зіновська А.М. Український письменницький епістолярій: типологія відкритого листування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01. «Українська література». Київ, 2008. 20 с.
15. Рарицький О.А. Епістолярій шістдесятників: текст і контекст // Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка (Сер. «Філол. науки»). Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин Я. І., 2014. Вип. 35. С. 142–146.
16. Коцюбиська М.Х. Листи і люди. Роздуми про епістолярну творчість. Київ: Дух і літера, 2009. 582 с.
17. Морозова Л.І. Письменницький епістолярій у системі літературних жанрів: дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 «Теорія літератури». Горлівський держ. пед. ін-т іноземних мов. Горлівка, 2006. 223 с.
18. Старовойтенко І. Епістолярна спадщина українських громадсько-культурних діячів кінця ХІХ–початку ХХ століття / III Міжнародний конгрес українських істориків «Українська історична наука на шляху творчого поступу». Луцьк: РВВ «Вежа» Волин держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2007. Т. 1. 390 с.
19. Ільків А.В. Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини ХІХ – початку ХХ століть: монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2006. 372 с.

Семенюк О. Б. Типологія писательського епістолярія: научная рецепция теоретических стратегий

Аннотація. В статті розглядаються питання рецепції різних наукових підходів до визначення типології писательського епістолярія; проведено аналіз найбільш розповсюджених авторських стратегій жанрових модифікацій писем, що існують на сьогоднішній день як в українській, так і в зарубіжній епістолографії. Ураховуючи той факт, що епістолярій писателя представляє собою особливу поліжанрову структуру з характерною стилістичною окраскою і адресатно-рецептивним напрямком (взаєморецепцією), автор статті пропонує нову теоретичну модель, якою можуть користуватися літературознавці при систематизації і структуруванні писательських епістол. Пропонується в статті теоретична стратегія типологізації писательського епістолярія, яка може бути предметом для дискусій, а також подальших досліджень в літературознавчих студіях.

Ключові слова: типологія, рецепція, теоретична стратегія, адресатно-рецептивна зв'язь, жанрові модифікації, писательський епістолярій.

Semeniuk O. Typology of Writer's Epistolary: scientific reception of the theoretical strategies

Summary. The article deals with the reception issue of various scientific approaches to the determination of a letter-writing (an epistolary) typology. The researcher analyses the most common author's typological strategies based on the variety of letters' genre modifications, existing in a native and foreign epistolography. Taking into consideration the fact, that an epistolary is a diverse polygenre structure possessing a specific style coloring, relying on the mutual acceptance and reciprocity between a writer and a recipient, the author in the paper suggests a new reception theory model to be applied by literary critics while arranging and classifying the writer's epistles.

A suggested theoretical strategy of typologizing writing epistolary can be the subject for discussions in literary circles as well as may provide the field for further investigating for researchers of the epistolary genre and literary critics.

Key words: typology, reception, theoretical strategy, addressee-receptive interaction, genre modifications, writing epistolary.